

KÖVÁRI RÉKA

Mária-siralmak a *Ferences iskoladrámák* 1–3. kötetében

Pintér Márta Zsuzsanna drámakutatóval a csíksomlyói passiók kritikai szövegkiadásának zenei vonatkozású munkálatai, valamint a drámatörténeti konferenciák során ismerkedtem meg. A *Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század 6. Ferences iskoladrámák* 1. kötetének anyagát 2006-ban kaptam meg, e misztériumjátékok zenéjét, énekeit pedig az ugyanezen évben Nagyváradon megrendezett konferencián ismertettem. E nívós, nagy múltra visszatekintő nemzetközi konferenciasorozat háromévenkénti alkalmain azóta is rendszeresen részt veszek, egyrészt Kilián István történeti betlehemesek közreadása, másrészt az erdélyi ferences drámák révén. A közelmúltban az idén megjelent *Ferences iskoladrámák* 2. és 3. kötetének munkálatai során kerültem szorosabb, valóban gyümölcsöző munkakapcsolatba a most ünneppelttel. A csíksomlyói ferencesek által megőrzött források közreadásának aprólékos kutatói tevékenysége során a zenei oldalról való megközelítés néhány esetben új nézőpontként vezetett a végleges, megjelent formához, vagy pedig a drámaszövegnek, szereplőknek egy újabb értelmezési módját eredményezte. Témaválasztásunkat az ünnepektől vallásossága és édesanya volta együttesen inspirálta. Végeredményként alább a csíksomlyói passiókban megjelenő anyai mivolt legfájdalmasabb megjelenési formáját, a Mária-siralmakat tekintjük át a *Ferences iskoladrámák* napvilágot látott, immár első három kötetében.

A sorozat első kötete több mint egy évtizede jelent meg;¹ akkor még csak nagyon „szükszavúan” közöltünk a misztériumjátékok jegyzetében kottákat, illetőleg félénkebben foglalmaztunk meg feltételezéseket a drámaszövegek énekelhetőségével és dallamhasználatával kapcsolatban. Azóta a magyar népénektörténet egyik legfontosabb, 18. századi erdélyi ferences forrása, a Kájoni János 1676-os énekeskönyv és 1719-es, második kiadása dallamait tartalmazó ún. *Deák–Szentés kézirat* is elérhetővé vált;² e kottás kézirat témánk szempontjából azért kiemelkedő jelentőségű, mert a Kájoni *Cantionale* énekeit azok használati helyén, a csíksomlyói passiókkal szinte

1 *Ferences iskoladrámák I. Csíksomlyói passiójátékok 1721–1739*, DEMETER Júlia, KILIÁN István, PINTÉR Márta Zsuzsanna, szerk., s. a. r., (Budapest: Argumentum Kiadó, Akadémiai Kiadó, 2009). (Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század, 6/1).

2 A két megnevezett ferences szerzetes, Deák Imre és Szentés Mózes által használt kéziratot kántorkönyvet közreadta: KÖVÁRI Réka, *A Deák–Szentés-kézirat – The Deák–Szentés Manuscript*, (Budapest: Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány–MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2013). (Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria, 6).

egyidőben rögzítette az erdélyi ferencesek által elterjesztett dallamváltozatokkal, amelyeket a népzenei gyűjtesek fenntartottak számunkra. Ezzel a következő kötetek³ zenei jegyzeteinek a megírása könnyebbé vált. Legalábbis első látásra. Ugyanis elérkezve a ferences misztériumjátékok közreadásának feléhez, megsokasodtak az egymásra, illetve visszaütések (vagy épp előreütések); a dallamok egy része egyre több passiónál használható fel, ezért a szótagszám alapján történt dallamtársítások esetében újabb népelemek dallamait javasoltuk, immár jóval bátrabban; a releváns népzenei gyűjtesek közül már többre utalhattunk az internetes elérhetőségeknek köszönhetően, de dallamonként csak egynek közöltük kottáját. Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy az összes fellelhető, megfelelő dallamalakot közöltük volna a közreadás jegyzetében. Felmerült olyan igény (magunk is csak támogatni tudjuk e felvetést), ami a gyönyörű szövegű, iskolai előadásra szánt 18. századi színdarabok mai, de korhű előadását segítené. Ugyanis hiába adjuk meg a misztériumjátékokban alkalmazható dallamokat, azok többnyire nem a saját szövegükön hangoztak el a színpadon, sőt esetenként a melódiát a drámaszöveghez kell alakítani egy-egy hang elnyújtásával vagy éppen szaporításával, amit csak zeneértők képesek könnyedén megvalósítani. E javaslat szerint létre lehetne hozni egy olyan honlapot, adatbázist, ahol hangzó formában is megtalálható lenne maga az énekelt drámaszöveg a történeti forrásból származó kották és a népzenei gyűjtesekre való hivatkozások mellett. Ezzel a gyakorlati segítségnyújtással a ferences iskoladrámák 250–300 év távlatából napjainkban is elér(het)nék céljukat: az értelem mellett az érzelmekre is hathatnak az előadások, mindenféle zenei, táncos betét vagy a színház, színjátszás egyéb, modern kiegészítői nélkül; végső soron pedig akár feléleszthetik a Mindenható iránti fogékonyságot, elültethetik vagy erősíthetik a Teremtőbe, a Megváltóba és az éltető Lélekbe vetett hitet, és személyesebbé tehetik a Mária-tiszteletet is.

A következőkben a csíksomlyói passiójátékok kritikai szövegkiadásának eddig napvilágot látott kötetait (gondolatban, de nem csak úgy) kinyitva, sorban lapozva a drámákat, számba vesszük a bennük olvasható Mária-síralmakat. Az egymásra utalásokat itt sem tudjuk elkerülni, ezért élünk azzal a szabadságunkkal, hogy amint tudunk dallamot társítani egy Mária-síralomhoz, abban a pontban hozzuk a dallam későbbi drámában való használatát. Se szövegeket, se dallamokat nem közlünk (egyetlen kivételtől eltekintve), arra ott a kritikai kiadás három köteté és jegyzetanyaga. Felvetődhet a kérdés: mennyivel több ez a „seregszemle” az *RMDE XVIII.*

3 *Ferences iskoladrámák II., Csíksomlyói passiójátékok 1740–1750*, DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna, szerk., KILIÁN István, MEDGYESY S. Norbert, PINTÉR Márta Zsuzsanna, s. a. r., KŐVÁRI Réka (zene), MISKEI Antal (latin szöveg) (Budapest: Balassi Kiadó, 2021). (Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század, 6/2)., *Ferences iskoladrámák III. Csíksomlyói passiójátékok 1751–1762*, DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna, szerk., DEMETER Júlia, MEDGYESY S. Norbert, PINTÉR Márta Zsuzsanna, s.a.r., KŐVÁRI Réka (zene), MISKEI Antal (latin szöveg), (Budapest: Balassi Kiadó, 2021). (Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század, 6/3).

század 6. alsorozat kötetei jegyzetében olvashatóktól? Amint fentebb említettük, az első kötet anyagában csak a legbiztosabb pontokon adtunk dallamot, a közreadás jegyzetében még a feltételezhetően énekelt drámaszövegek esetében sem említettünk párhuzamokat, amit most megteszünk. A második és harmadik kötet esetében pedig nem jelent meg (az anyag nagysága miatt valószínűleg nem is fog megjelenni, legfeljebb az említett, modern technológiát alkalmazó lehetőséggel számolva) olyan tanulmány, amely hasonlóan egybegyűjtené az azonos dallamhoz tartozó szöveg-megjelenéseket. Az előre jelzett egyetlen kivétel esetében pedig a kritikai kiadásba be nem került olyan népzenei változatot hozunk, ami az adott dallamnak egy újabb népi, mégpedig moldvai variánsa, egy olyan ének esetében, amelynek dallamára sokszor történik utalás. Továbbá segítséget nyújtunk a drámaszövegek dallamokhoz való – a szótagszámbeli eltérések miatt felmerült – hozzáigazításában. Alább tehát ennyivel többet fogunk nyújtani az 1721–1762 között előadott csíksomlyói passiókban található Mária-síralmak esetében.

Mielőtt azonban rátérnénk a tényleges anyagra, megemlítenénk, hogy a Mária-síralmakkal többen is foglalkoztak, megkülönböztetve bennük többféle motívumot, melyekre magunk legfeljebb csak utalunk. Legutóbb e témát igen részletesen Medgyesy S. Norbert fejtegette ki a Csíksomlyón fennmaradt teljes anyag vonatkozásában, felhasználva a lelkeségi irodalomban és énekeskönyvekben egyaránt fellelhető szövegforrásokat.⁴ Az általa felállított csoportosítás szerint mindaz Mária-síralom, ami a következők bármelyikét tartalmazza: Jézus és Mária búcsúzása (= betániai jelenet), a keresés motívuma (Jézus elfogása után a keresztúton), a kereszt alatti avagy a halott Jézus teste melletti (= pietà-jelenet) Mária-megszólalás, Mária mint az emberiség közbenjárója vagy Mária megfeddi a nézősereget. Természetesen olyan is lehetséges, hogy egy misztériumjátékban több motívum is megjelenik (mint pl. az 1746-os passióban a fenti hat csoportosításból négyet olvashatunk, mintegy átszöve a darabot), illetőleg az utolsó motívum csak az RMDE-sorozat későbbi kötetében közreadandó passióban jelenik meg. Az utolsó előtti motívum (Mária mint az emberiség közbenjárója) ugyan megjelenik ebben az anyagban, két misztériumjátékban, ráadásul azonos incipittel (*Szerelmes szent fiam, szűnnyek meg haragod...*),⁵ s ezen felül sok az átfedés, azonban magunk csupán az első négy kategóriára fókuszálunk. Jelen keretek nem teszik lehetővé, hogy valamennyi, a Fájdalmas Anya által kimondott szövegsort számba vegyünk, ezért a következőkben csak a nagyobb lélegzetű drámaszövegeket

4 Az egyes drámarészletek kifejtésén túl l. MEDGYESY S. Norbert, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai, művelődés- és lelkiség-történeti háttere*, (Piliscsaba–Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem MTK, Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009). (Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria – Magyar Ferences Források, 5 – PPKE BTK Művelődéstörténeti Műhely, Monográfiák, 1)., 145–147, 174–175, 176, 257–304.

5 *Ferences iskoladrámák II*, 6. sz. darab (1745), 513., *III*, 5. sz. darab (1756), 321.

említjük, közülük is elsődlegesen azon részleteket, amelyek a passió kéziratában „címmel” jelezve vannak. Így is számos esetben nem tudunk dallamot rendelni az említett szövegrészekhez, mert azok szótagszámot tekintve nem különböznek a passió többi szövegrészenek (általában felező tizenkettős) verselésétől, és nem jegyezték fel semmiféle dallamutalást hozzájuk.

Az anyag tárgyalásában a három kötet sorrendjét követjük, alább a számozások erre vonatkoznak.

I.) *Ferences iskoladrámák 1. kötet*

A korai csíksomlyói passiókban, vagyis az első kötetben öt dráma esetében olvashatunk Mária-planctust, és egy további ponton ajánlhatjuk valamely Mária-siralom éneklését.

3.)

Az 1723-es misztériumjátékban az *Oh, emberi álat, miért te vetkezel...* szöveg⁶ igazodik a darab felező tizenkettes verseléséhez, nótajelzet nem szerepel, s nem írták ki azt sem, hogy énekelte volna a szereplő (Beatissima Virgo), ezért azt feltételezzük, hogy deklamált siralomról van itt szó. Ez a 12 versszakos planctus a Mária-siralom azon csoportjába tartozik, ahol Jézus anyja Júdást hibáztatja a történekeért.

7.)

Az 1729-ben bemutatott misztériumjáték Mária-siralma hasonló az előzőhöz: felező tizenkettes verselésű, nincs nótautalás vagy bármiféle éneklésre vonatkozó jelzés, vagyis valószínűleg nem énekelt planctus. Az *En szerelmes Fiam, immár hová legyek...* szövegben,⁷ e búcsúzásban Mária teljesen földi dolgokat sorol fel, s bocsánatot kér Szent Fiától, ha nem megfelelően gondoskodott gyermekként róla, továbbá megjelenik a Fiával való együttalás gondolata is.

8.)

Az 1731-es misztériumjáték végén egy több szereplő (Mária, több angyal, Mária Magdolna) által mondott hosszabb jelenetrészben találunk egy Mária-siralmat.⁸

6 *Ferences iskoladrámák I*, 3. sz. darab (*Nagypénteki stációk – előképekkel*), 204–205. MEDGYESY, A *csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai...*, 135, 262, 282.

7 *Ferences iskoladrámák I*, 7. sz. darab (*Dávid győzelme Góliáton, azaz: Dávid fiának, Jézusnak diadal*), 504–505. (Valedictio Beatæ Virginis Mariæ Filio Salvatore). MEDGYESY, A *csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai...*, 261, 268, 270, 272.

8 *Ferences iskoladrámák I*, 8. sz. darab (*A halandók égi orvosa*), 579–580, továbbá Mária Magdolna siralma 581–582, majd az angyalok szövege 583-ig) (*Planctus Beatæ Mariæ*). MEDGYESY, A *csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai...*, 262, 287.

Máriának e *Jaj, jaj, jaj, már en nekem...* kezdetű planctusa a megváltozott (az addigi felező tizenkettes helyett nyolc szótagú) verselés miatt valószínűleg énekelve hangzott el (bár nincs nótaulálás vagy éneklésre vonatkozó utasítás). A szövege igen szoros rokonságot, már-már átvételt mutat az összetett verselésű, Kájon János énekes-könyvében kifejezetten nagypéntekre való *Ah, ah, ah, jaj nekem, szomorúnak* kezdetű Mária-síralommal.⁹ Érdekessége e jelenetrésznek, hogy a Szűzanya kilenc szakasznyi síralmát követően a második angyal vigasztalja Máriát, ugyancsak nyolc szótagú sorokkal, vagyis feltehetően ő is énekel, majd Krisztus Anyjának további megszólalásai, valamint Mária Magdolna és az angyalok szövegei már visszatérnek a felező tizenkettes rendhez. A nyolc szótagos versszakokra vonatkozó dallamlehetőségekre a kritikai szövegkiadás első és a harmadik kötetében adtunk népénekdallamokat: az 1739-es passiónál az *O gloriosa Virginum* (Ó, dicsőséges Asszony), az 1753-as darabnál pedig az *Audi benigne conditor*, illetve a *No, földnek minden népei* kezdetű énekeket.¹⁰ A csak szövegi hasonlóságot mutató ének (*Ah, ah, ah...*) 18. századi ferences forrásból származó kottáját (a *Deák-Szentes kéziratból*) az 1755-ös passió jegyzetében közöltük, ahol több Mária-síralom is elhangzott a rendezői utasítás szerint, s a passió egyik pontján ezt a planctust javasoltuk (erről alább még lesz szó).¹¹

9.)

Az 1733-ban bemutatott passió *Oh, szomoru Anya, immár hova légyek...* kezdetű síralma¹² hasonlít az első kettőhöz: a felező tizenkettes verselésű drámában nem változik meg a szótagszám, illetőleg nincs nótaulálás vagy bármiféle éneklésre vonatkozó jelzés. Máriának Fiától való eme búcsúbeszéde pedig tematikailag nagy hasonlóságot mutat az 1729-es passiójáték búcsúvételével: megtalálható benne az együttthalás motívuma, valamint a bocsánatkérés is.

11.)

Az 1736-os misztériumjátéknál a csupán a rendezői utasításban olvasható Mária éneklése¹³ valamely planctus előadása lehet. A *Ferences iskoladrámák* első kötetétől

9 KÁJONI János, *Cantionale Catholicum*, (Csíksomlyó, 1676), 229., in „édes Hazámnak akartam szolgálni...”, KÁJONI János, *Cantionale Catholicum*, PETRÁS INCZE János, *Tudósítások*, Nr. 249., összeáll. DOMOKOS Pál Péter, (Budapest: Szent István Társulat, 1979), KÁJONI János, *Cantionale Catholicum*, Második kiadás, szerk. BALÁS Ágoston (Csíksomlyó, 1719), 178.

10 *Ferences iskoladrámák I*, 872. és *Ferences iskoladrámák 3*, 213–214.

11 *Ferences iskoladrámák III*, 4. sz. darab (*Passiójáték bírósági jelenetekkel*), 275.

12 *Ferences iskoladrámák I*, 9. sz. darab (*Passiójáték az előkelő ifjú megtérésével*), 654–655. (Valedictio Beatae Virginis Mariae a Filio). MEDGYESY, A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai..., 177, 261.

13 *Ferences iskoladrámák I*, 11. sz. darab (*Misztériumjáték a húsvéti bárány feláldozásáról*), 792. (Hic Beata Virgo cantat).

eltérően a második és harmadik kötetben ilyen esetben már megadtuk, hogy mely éneket énekelhette a Boldogságos Szűz. Nagy valószínűséggel a fentebb említett, szinte átírt, parafrazeált *Ah, ah, ah, jaj nekem, szomorúnak...* kezdetű Mária-siralom hangozhatott el (l. még alább az 1755-ös passiónál), legalábbis inkább ezt tudnánk javasolni, mint a nyomtatásban csak Kájoni János énekeskönyvének második, 1719-es kiadásában megjelent, a kritikai kiadás 2. kötetében uralkodó *Jaj, nagy kedven tartott...* planctust (l. alább a II. résznél).

13.)

Az 1739-ben elhangzott *Jaj, már hova legyek, fájdalomnak Annja...* kezdetű planctus¹⁴ – az előzőek többségéhez hasonlóan – felező tizenkettes sorokból áll, és semmiféle jelzés nincs arra vonatkozóan, hogy énekelték volna (nótautalás se). Ebben a Mária-siralomban a korábban említett motívumok mellett megjelenik a hétfájdalmú Szűz képe a szívét átaljáró hét hegyes törrel. (Bizonyos szóösszetételek, mint pl. a *Jaj, fogjatok...* vagy a *mindgyárt el ajuluk...* viszont a későbbi kötetekben közölt siralmakban újra olvashatók.)

II.) Ferences iskoladrámák 2. kötet

A második kötetben nótautalásként többször is megjelenik egy népénekes Mária-siralom: gyakorlatilag a könyv felében felhangzik a *Jaj, nagy kedven tartott* kezdetű planctus melódiája (vagyis mondhatni ez uralja a kötetet). Ugyan az esetek többségében nem Mária-siralom szövegéhez társul e dallam, hanem valamely más szereplő siránkozását hordozza (egy esetben azonban – még a tematikától is eltérve – dicsőítő szöveget énekeltek rá), azonban alább a csíksomlyói passiókban összegyűjtöttük előfordulási helyeit. Ezen az emblematisz népéneken, illetve dallamon kívül közöl még énekelt Mária-siralmat a közreadás második kötete, de mellette a különböző deklamált planctustípusok is képviseltetik magukat.

2.)

Az 1741-es misztériumjáték utolsó jelenetében – miután Jézus édesanyját János apostolra bízta, őt pedig anyjának fiává óhajtja –, Mária elkezdte siralmát *Elhagysz tehát engem, szerelmes szülöttem...* incipittel, mégpedig a *Jaj, nagy kedven tartott szerelmes*

¹⁴ *Ferences iskoladrámák I*, 13. sz. darab (*A mi Üdvözítőnk tizennégy stációra osztott keresztútja*), 928–929. (Hic Maria Magdalena et Maria Jakobi tenent jamjam cadentem Beatam Virginem et instruent per orante Angelo et peccatore sequentibus). MEDGYESY, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai...*, 262, 288.

szülöttem kezdetű ének dallamán.¹⁵ A 18. századi csíksomlyói passiókban általunk eddig megismert búcsúzásjelenetek és Mária-síralmak közül ezt érezzük a legdrámaibbnak, legmegragadóbbnak (ezért is választottuk a megjelent kötetek 2021 szeptember eleji egri könyvbemutatójának illusztrálására ezt a részletet). Ugyanis e jelenetrészben Mária a hozzá szóló Szent Fiának mondásait, valamint a későbbi történéseket – mint a szomjúhozás, a két lator diskurzusa – folyamatos kommentárjaival kíséri, mindenre reagál, s nem pusztán gondolatai kimondásával, de énekeszöveggel, amit a felező tizenkettes szövegek között megbúvó, az utalt dallamra jellemző 6.6.8.6. szótagszámképlet bizonyít. Először Mária hat versszakban panaszkodik afelett, hogy Jézus elhagyja őt, majd mikor Jézus maga helyett szeretett tanítványát ajánlja édesanyjának, még egy versszak erejéig könyörög neki, hogy mégse hagyja el őt. Ezután Jézus szomjúhozásakor az egyik katona gúnyolódására – ugyancsak énekelve – nekitámad, hogy mily „kegyetlen fene vad” amaz, hogy „epével” itatja annak Megváltóját, az ő Szent Fiát. Majd a latrok közötti párbeszéd lezárásaként Jézus mondatára, hogy Dismás vele lesz már aznap a paradicsomban, újra könyörög – énekelve – Szent Fiához, hogy őt is vigye magával országába, a paradicsomba. Jézus utolsó szavait – mint „be teljesedet”, és „En Istenem, en Istenem, miért hattál el engem?” – ugyancsak egy-egy strófányi énekléssel saját magára vonatkoztatja Mária, illetőleg az angyalokat szólítja meg. Végül pedig a saját fiát halottként látó anya jajgatása, valamint a körülötte állók („velem együtt siránkozó kedves rokonságok”) felszólítása következik, hogy fogják meg a fájdalomtól elernyedtestét, mert már többet nem tud szólni sem.

A dallamhordozó *Jaj, nagy kedven tartott szerelmes szülöttem* éneknek a dramaturgiai szempontból tökéletesebb, több szereplő (Mária, a rendező és Mária Magdolna, továbbá a hívők/hallgatóság csoportja) által elhangzó szövege Kájoni János *Hymnarium*ában jelenik meg, ez az első, ránk maradt változat.¹⁶ Nyomatott formában (egyszerűsítve az előadásmódon, csökkentve a szereplők számát, ami egy versszak kihagyását eredményezi) énekeskönyvének második, 1719-es kiadásában olvashatjuk új énekként,¹⁷

15 *Ferences iskoladramák II*, 2. sz. darab (*Jézus Krisztus szenvedéstörténete ószövetségi előképekkel és a hét főbűnnel*), 200. (Planctus Beatae Virginis Mariae. Nota: *jaj nagy* [...]). MEDGYESY, *A csíksomlyói ferences misztériumdramák forrásai...*, 176, 261.

16 Közreadta MEDGYESY S. 2017, 94–97., MEDGYESY S. 2020, 367–369.

17 KÁJONI JÁNOS, *Cantionale Catholicum*, Második kiadás, BALÁS Ágoston, szerk., (Csíksomlyó, 1719), 124., Más új ének, Nota: *Jaj, mely hamar múlik*; KÁJONI JÁNOS, *A' Keresztény Katholikusok Egyházi Énekes Könyve*, Harmadik kiadás, ANDRÁSI Rafael, szerk., (Csíksomlyó: 1805, 1806.), 132. Más, Nota tulajdon; KÁJONI JÁNOS, *Erdélyegyházmegyei énekeskönyv a román[ai]. kath[olikus] kántorok, a nép és az ifjúság használatára*; Negyedik kiadás, Régibb és újabb énekeskönyvek-, a kántorok és a nép ajkán élő hagyományos énekekből összeállította és orgonakisérettel ellátta BAKA János csíkszentmártoni ny[ugalmazott] kántortanító (Gyergyószentmiklós: [1921]), 172. sz. Dallam: régi népének.

s ebben a formában a legélőbb erdélyi és moldvai Mária-siralomnak tekinthetjük.¹⁸ Dallamát 18. századi erdélyi ferences lejegyzésben a *Deák-Szentes kézirat*ból közöltük az 1741-es darab jegyzetében, ugyanitt ugyanezen kéziratban található, ötsorossá bővített változatát, a *Jaj, mely hamar múlik e világ ereje* halottast is, valamint bukovinai népzenei gyűjtésből származó dallamalakja is bekerült.¹⁹ A 2021-es drámatörténeti konferencia programjába illeszkedő könyvbemutató alkalmával az említett megkapó részletet a *Deák-Szentes kézirat* és a bukovinai népzenei változat mellett moldvai variánsdallamon is énekeltük, melynek kottája alább látható.

Poco rubato ♩ = 60–69

Jaj, nagy ked - ven tar - tott

Sze - rel - mes szü - löt - tem,

18 *Éneklő Egyház – Római Katolikus Népénektár liturgikus énekekkel és imádságokkal* (Budapest: Szent István Társulat, 1985¹, 2016¹²), 94. sz., *Dicsőjétek az Urat!*, 94. és 94b. sz.; vö. *Hozsanna! – Teljes kottás népénekeskönyv a Harmat-Sík „Szent vagy, Uram!” énektár énekeivel, kibővítve más régi és újabb magyar és gregorián dallamokkal, valamint a szentmise olvasmányközi énekeivel*, A liturgikus reform alapján átdolgozott és bővített 22. kiadás (Budapest: Szent István Társulat, 2019²⁹), 68. sz.

19 Lásd: KŐVÁRI Réka, *Ad notam... – énekek és énekelt drámaszövegek három 18. századi csíksomlyói passióban*, in *Tükröződések – Ünnepi tanulmánykötet Domokos Mária népzene kutató-zenei történetész tiszteletére*, SZALAY Olga, szerk., (Budapest: L'Harmattan Kiadó – Könyvpont Kiadó, 2012), 385–416., 399–404., KŐVÁRI, *A Deák-Szentes kézirat...*, 71. és 169. sz., KŐVÁRI Réka, *A „Nap, hold és csillagok, velem zokogjatok!” c. kötetben közölt 18. századi csíksomlyói passiójátékok énekei*, in *A szövegtől a scenikáig. Tanulmányok a dráma és színháztörténet köréből. Konferencia helye, ideje: Eger, Magyarország 2015.09.01.–2015.09.04.*, CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna, szerk., 2 kötet, (Eger: Líceum Kiadó), 123–148. (Régi Magyar Színház 6.), 130–133.; RMDT II. *Régi Magyar Dallamok Tára II.*: PAPP Géza, *A XVII. század énekelt dallamai*, 39. és 333. sz., (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970), SZENDREI Janka, DOBSZAY László, RAJECZKY Benjamin, *XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben I–II.*, (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979), II/333d. sz., SZENDREI Janka, DOBSZAY László, *A Magyar Népdaltípusok Katalógusa – stílusok szerint rendezve – I.*, II/6. sz., (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1988), DOBSZAY László, *A magyar népének I.*, MTA TKI – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoportja (Budapest: Magyar Egyházzenei Társaság, 20062.) (Veszprém, 1995¹), 425. és 424. sz.

Botezát György Illésné Bezsán Viktória (sz. 1959.), *Klézse* (Moldva). Gyűjt. Harangozó Imre, Kővári Réka 2004. november 1. Jelzet: MD 150/5. Kiad.: Harangozó–Kővári,²⁰ 77–78., CD-melléklet 15. track.; Mária Anya – Mária Anyánk²¹ 2019, CD-ROM-melléklet CD 150_K 355.

A kritikai szövegkiadás második kötetében további öt passió esetében tudtuk megemlíteni a *Jaj, nagy kedven tartott* kezdetű planctus dallamát. Mind a hat misztériumjáték (1741: Planctus Beatae Virginis Mariae: *Elhagysz tehát engem, szerelmes szülöttem...*, 1742: Chorus: *Ó, keserves jajszó, ez igaz meghala...*, 1743: Anna, Mater Tobiae: *Jaj, kedves Fiamnak Töllem elvalasa...*, 1745: Angeli: *Ó, szerelmes Jézus, aki miérettünk...*, 1746: Angeli: *Üdvöz légy, Mária drága szép magzatja...*, 1750–1767: *Jaj, nagy kedven tartott, szerelmes szülöttem*) esetében közös, hogy a darab szerzője költötte a Mária-síralom népénekdallamán felhangzó drámaszöveget. Egy alkalommal az 1719-ben kinyomtatott *Cantionale Catholicum* Kájoni János énekeskönyve második kiadásának szövegéből vett két versszakot, közte a kezdő strófát, ezért itt felesleges volt a nótajelzet kiírása (1750–1767). Négy esetben a drámaszövegeknél jelezték a nótatalást (1741, 1742, 1743, 1746), egynél pedig a jellegzetes szótagszám (6.6.8.6.) alapján bizonyos a dallamtársítás (1745). Továbbá a sorozat harmadik kötetében egy alkalommal tudtuk ajánlani magát a teljes *Jaj, nagy kedven tartott* kezdetű Mária-síralmat, amikor is a rendezői utasítás szerint Máriának az éneke szólt (1755). Alább tehát az 1741-es passión kívüli megjelenéseket vesszük számba (beleértve a sorozat harmadik kötetét is!), kitérve néhány jellegzetességre, majd folytatjuk a *Ferences iskoladrámák* második köteté soron következő darabjai Mária-síralmainak az ismertetését (ezért előfordul, hogy valamely misztériumjátékkal többször is találkozunk dolgozatunk további részében).

20 HARANGOZÓ Imre, KŐVÁRI Réka, *Etelközi fohászok – Válogatás a moldvai magyarság vallásos népköltészetének kincstárából*, (Újkígyós: Ipolyi Arnold Népfőiskola, 2005), (audio DC-melléklettel).

21 Mária Anya – Mária Anyánk: *Szűz Mária élete és alakja a magyar népi Mária-költészetben Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése szerint*, s. a. r., szerk. MEDGYESY S. Norbert, (Budapest: Szent István Társulat, 2019).

3.)

Az 1742-es misztériumjáték záró jelenete a szereplők kórusa és Anthropus párbeszéde, illetőleg a főszereplő siránkozása, továbbá a hallgatóságnak címzett intelme. A jelenet elején megadták a nótajelzetet: *Jaj nagy kedvem etc.*²² Ez a dallam gyakorlatilag végigvonul a kórus *Ó, keserves jajszó, ez igaz meghala...* kezdetű szövegétől a darab végéig, bár épp a párbeszédes résznél nem egyértelmű a melódiához való igazítás, sőt a dallamhoz való igazítás átírná a szöveg szereplőkre való kiosztását is. Így – számunkra egyértelmű, hogy – Anthropus első megszólalása végére írt „Anthrophile!” megszólítás már a Chorus szájából hangzott el. Az előző sorban a kéziratban is javított részt magunk – az énekelhetőség kedvéért – az alábbi változatra módosítanánk (két szövegsorba tördelve a négysoros dallam versszakait):

ANTHROPUS

Sirjatok én velem, Istennek angyali,
De kivált Anthropus kiért meg akara hallni.

CHORUS

Anthrophile! Ime, nem lehet szollani,
Meg kell a fájdalom miat nyelvének allani.

A következő versszak éneklésének helyes megoldására nincs javaslatunk, sőt a kéziratban innentől már teljesen egyértelmű, hogy Anthropus saját magát szólítja meg és jajong. A Chorus „Meg is nem allhatja...” szövegrészét a „nem allhatja...” kezdettel a dallam második felére énekelhetjük. Esetleg még arra a megoldásra is gondolhatunk (a fent idézett szövegrésznél is), hogy a „Anthrophile” megszólításokat valóban Anthropus éneкли a dallam első hangjaira, a Chorus pedig a maga szövegével folytatja a dallamot.

Anthropus következő megszólalásának második feléből hiányzik négy szótagnyi szöveg, amit esetlegesen az „en erettem” rész megismétlésével pótolhatunk. A Chorus következő szakaszának végéről egy szótag hiányzik, egy névmást betoldva azonban tökéletesen énekelhető lesz a versszak vége: „mert ő nem titkolta”. Anthropus következő szakaszának vége igen nehezen olvasható (sőt itt az Anthrophile kezdőszó utolsó magánhangzója „felesleges”, amit vagy elhagyhatunk, vagy pedig az előző szótagra eső hang megismétlésével énekelhetünk), javítást is tartalmaz a kézirat; a teljes, a dallam szótagszámaához igazodó megfejtése még várat magára, ugyanis a közreadásban egy szótaggal rövidebb a sor, a kéziratban viszont hosszabb részt tudunk kiolvasni (pl. „hanem te szenveded

²² *Ferences iskoladrámák II*, 3. sz. darab (*Androphilus áldozata: a megváltás allegóriája*), 291–293. (Actus ultimus. Chorus et Anthropus deplorant mortem Christi stantes juxta crucem. Nota: *jaj nagy kedvem etc.*). MEDGYESY, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai...*, 176.

[szenvedtem]” – az általunk szögletes zárójelbe tett szó teljesen felesleges, valószínűleg hibás másolásról van szó). Innentől kezdve azonban már teljesen jól énekelhető a szöveg, csupán egy helyütt hiányzik egy szótag, amit hajlítással tudunk pótolni („mélyért töllem vég nélkül”).

4.)

Az 1743-as misztériumjáték első jelenetének végén ugyanezen dallamra Anna énekel egy síralmat *Jaj, kedves Fiamnak Töllem elvalasa...* kezdettel, melyben sok a Mária-síralom énekszövegével való egyezés, onnan való átvétel.²³ A sajtó alá rendező itt négy sorba tördelte a szöveget, a dallamnak megfelelően. Azonban az alábbi helyeken pontosítanánk. A harmadik versszak utolsó két sorának tördelése helyesen: „Vénségünk nagy istápjat hogy / Meg nem találhatom”. A kéziratban az utolsó versszakban akár áthúzásnak is látszódhat a felette levő kézíratsor „y” betűjének nagyívvú alsó része, azonban – helyesen – szükséges a közreadásban kihagyott szó, vagyis az Anna-síralom utolsó két sora helyesen: „Eletemnek immár nincsen / Semmi vigasaga”.

6.)

Az 1745-ös darab ötödik jelenetében az angyalok *Ó, szerelmes Jézus, aki miérettünk...* kezdettel 23 versszakban siránkoznak Jézus halálán, és sorolják, hogy milyen bűnnel vétkezők hogyan járultak hozzá a Megváltó szent halálához.²⁴ (Magunk a *Liber Exhibens*-beli kéziratot vettük alapul, ezért láthatunk eltéréseket a közreadáshoz képest, mint „Cantus Angelorum”, vagyis több angyal énekel.) Itt ugyan nincs nótatalálás, de a szótagszám annyira jellegzetes, hogy egyértelműen csak a *Jaj, nagy kedven...* dallamát tudjuk társítani. Csupán néhány helyen van apróbb eltérés a dallamhoz viszonyítva a drámaszöveg szótagszámában. A 8. versszak második felében egy szótaggal több van (akár elhagyhatjuk a névelőt, így énekelve: „Midőn kereszt fán...”). A 15. strófa az „és” szót kihagyva (vagy a dallam kezdő hangját nem kétszer, hanem háromszor hangoztatva) válik alkalmassá az éneklésre („Tunyak s jóra restek”), illetőleg ugyancsak a névelőt hagynánk el („Keresztre szegezük gyenge”). Végül a záró versszakban ugyancsak az „és”-t hagynánk el (illetve helyes olvasatban így hangzik a szöveg második fele: „Csuda tetelinek haszna s halálának dija”), avagy a harmadik dallamsor záró vagy pedig a negyedik dallamsor kezdő hangjára énekelnénk az „és” szót. Tanulságos s egyúttal bizonyító erejű ez a költött szöveg arra,

23 *Ferences iskoladramák II*, 4. sz. darab (*A halandó testbe öltözött halhatatlan Isten szenvedésének rövid bemutatása*), 324. (Hic discedit Raphael cum Tobias, et Mater Tobiae cantabit ad notam *jaj nagy kedven*).

24 *Ferences iskoladramák II*, 6. sz. darab (*Játék az uzsora fertelmes voltáról*), 324. (Hic fit cantus Angelorum compatientium Christo rursus crucifixo). Vö. MEDGYESY, *A csíksomlyói ferences misztériumdramák forrásai...*, 178.

hogy négysoros dallamoknál két-két dallamsor egyben éneklendő (jelen esetben éneklendő, egyébként énekelhető), ugyanis a 6.6.8.6. szótagszámú szöveg harmadik és negyedik sorának találkozása (vagyis a második dallamfél közepe) több versszak esetében is egy-egy szó belsejébe esik.

7.)

Az 1746-ban előadott passió 10. jelenete végén az angyalok Máriának „mondanak” egy éneket a *Jaj, nagy kedven tartott* kezdetű ének dallamára *Üdvöz légy, Mária drága szép magzatja* kezdettel, aminek a második fele Istendicsőítés.²⁵ Ez ugyan nem planctus (mint az eddigi, erre a dallamra költött drámaszövegek), de egyértelmű utalással a leghíresebb Mária-síralom dallamára éneklendő. Fontos megjegyeznünk és hangsúlyoznunk, hogy a rendezői utasítás „dictus” szava nem azt jelenti, hogy csupán mondják a drámaszöveget, hanem éneklük. Ennek a népzenei vagy folklór gyűjtésekben találjuk párhuzamát, amikor maga az adatközlő használja ezt a szót, és mégis énekel (pl. „még ezt is szoktuk mondani”, és rákezd énekszóval az éneket; ennek hátterében az az évezredes vezérelv áll, mely szerint ha az ember valóban hallhatóan kíván megszólaltatni valamely – világi vagy vallásos – szöveget, azt éneкли: akár valamely dallamon, akár csak egyetlen hangon recitálva).

12.)

Az 1750–1767 között előadott passióban a hatodik jelenet végén hangzik el Mária, majd Magdolna éneke *Jaj, nagy kedven tartott, szerelmes szülöttem* kezdettel.²⁶ Ugyan nincs nótautalás, de a tizenegy versszakos ének kezdő és kilencedik strófája teljesen azonos a Kájoni *Cantionale* 1719-es, második kiadásában nyomtatásban megjelent népénekekkel (annak 1. és 8. versszaka), s épp e szövegegyezés miatt a kritikai kiadásban e darab jegyzetében közöltük a planctus teljes szövegét.

III/4. (Ferences iskoladrámák 3. kötet)

Egyetlen alkalommal tudtuk ezt a planctust (s nem csupán dallamát!) ajánlani a misztériumjáték előadásához, amikor is a rendezői utasítás szerint Máriának az éneke szólt. Az 1755-ben bemutatott dráma 9. és 10. jelenetének végén csupán

25 *Ferences iskoladrámák II*, 7. sz. darab (*Az igaz Messiás hirdetése*), 599. (Cantus Angelorum dictus Beatae Virgini Mariae Nota *Jaj nagy kedvem tartott*).

26 *Ferences iskoladrámák II*, 12. sz. darab (*Krisztus passiójának megjelenítése égi pörrel és ördögökkel*), 866–867. Cantus Mariae (Hic omnes Judei discedemt valde blasphemantes Christum et tandem exit Beata Virgo et Magdalena et sic incipient cantum). MEDGYESY, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai...*, 261.

a drámaszöveg sorai közötti utasításoknál olvashatjuk a „Cantus Maria”, illetve „Cantus Virginis” kifejezéseket.²⁷ A szöveggörnyezet alapján planctus hangozhatott el. A kritikai kiadásban e passió egyik pontján ezt a planctust ajánlottuk (a másikon pedig az *Ah, ah, ah, jaj nekem szomorúnak* kezdetűt, l. alább).

Továbbá felmerülhet az 1760-as passiójátékban (III/9.) is e dallam alkalmazása, bár változó az adott rész verselése (12-es avagy 6-os, 6.6.7.6. és 6.6.8.6), és nincs semmiféle, éneklésre vonatkozó utalás (l. alább).

Tovább folytatva a kritikai szövegkiadás második kötete drámáinak Mária-síralmait, a tárgyalandó passiók elején – pontosítás végett – az egyik planctus érdekességéről kell szót ejtenünk.

4.)

Az 1743-as misztériumjáték zárásaként, az Epilógus előtt hangzik el a három Máriának az éneke, ami ugyan nem Mária-síralom, de itt említésre érdemesnek találjuk.²⁸ A három Mária nevű szereplő (Mária Magdolna, Mária Salome, valamint az ifjabb Jakab anyja) felváltva énekel, amit a rendezői utasítás „alternatim” szava mellett az is alátámaszt, hogy e hat versszakos ének minden második strófája (tehát mindhárom Mária utolsó, második versszaka) Jézust és Szent Anyját szólítja meg, mintegy a himnuszok (és a népénekek egy csoportja) záró, Istent dicsőítő ún. doxológia versszakának mintájára. Dallama pedig – a nyolc szótagos szöveghez igazodva – valamely ismert népének lehetett, mint a jegyzetben utalt, az 1739-es darabnál hozott *O gloriosa Virginum* (Ó, dicsőséges Asszony) vagy pedig az 1753-as passiójáték jegyzetében közölt *Audi benigne conditor*, illetve *No, földnek minden népei* kezdetű énekek a *Deák–Szentek kéziratából*.²⁹

Ebben a passióban egyébként a Mária-síralmak típusaiból több is olvasható (a búcsúzás és a keresés motívuma), valamennyi a dráma általános, felező tizenkettes verselését követi, bármiféle, éneklésre való utalás nélkül.³⁰

27 *Ferences iskoladrámák III*, 4. sz. darab (*Passiójáték bírósági jelenetekkel*), 258. (Hic autem fit Cantus Mariae) és 262. (Fit cantus Virginis).

28 *Ferences iskoladrámák II*, 4. sz. darab (*A halandó testbe öltözött halhatatlan Isten szenvedésének rövid bemutatása*), 354–355. Medgyesy S. Norbert a kritikai szövegkiadás lapalji jegyzetében már javította a három Mária személyének felsorolását, vagyis itt Mária Magdolna és Mária Salome mellett nem Szűz Mária (ahogy MEDGYESY, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai...*, 178. írja), hanem a másik, vagyis ifjabb Jakab anyja, Mária énekel. L. még MEDGYESY, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai...*, 261.

29 *Ferences iskoladrámák I*, 872. és *Ferences iskoladrámák III*, 213–214.

30 *Ferences iskoladrámák II*, 4. sz. darab (*A halandó testbe öltözött halhatatlan Isten szenvedésének rövid bemutatása*), 333–335. (*En szerelmes Fiam, én édes magzatom...*, búcsúzás motívum), 342–346. (*Mi dolog, oh, Angyal, hogy az fájdalomnak...*, keresés motívum két jeleneten át). MEDGYESY, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai...*, 261–262, 266, 267, 268, 272, 277, 280, 281, 299.

5.)

1744-ben a mű vége felé a Boldogságos Szűz *Jaj, szomoru Anya, imár hova legyek* kezdettel négy szakaszban siránkozik, illetőleg együtt halna Szent Fiával, és még bocsánatot kér tőle, ha nem megfelelő anya lett volna számára.³¹ Itt a szövegkiadás első kötetében többször megjelenő Mária-síralom típusát találjuk (természetesen csupán zenei szempontból tipizálva a síralmakat), vagyis a felező tizenkettes szövegnél semmiféle utalást nem találunk arra vonatkozólag, hogy énekelte volna a Szűzanya e szöveget valamely ismert ének dallamán.

7.)

Az 1746-os passióban az utolsó előtti, 14. jelenet végén hangzik el Máriának a síralma,³² mégpedig a *Jézus szent halálának* kezdetű kereszttíni-halottas ének dallamára, *Ó, Ádámnak maradéki, bűnben esett nemzetek* szöveggel. Ez az ének Erdélyben Kájoni János énekeskönyvének második, 1719-es kiadásában szerepel latinul és kétféle szöveggel magyarul, dallama a *Deák-Szentes kézirat*ban latinul és magyarul. Máiig él a paraliturgikus kereszttútjárásban, s a népzenei gyűjtésekben is megtalálni.³³ E négy versszak verselése nem egységes, vannak eltérések. A jegyzetben közölt kottákhoz az alábbi módon lehet igazítani a drámaszöveg éneklését. Az első versszak első sorában – a 18. századi kéziratos forrás *Passionem Domini* kezdetű, hajlításokkal díszített dallama alapján – a „maradéki” szó középső két szótagját kell azonos hangon énekelni (ezt a hangot kell szaporítani az egy szótaggal hosszabb szöveghez). A második versszak első sorát vagy ehhez hasonlóan lehet megoldani (a „homáljban” szó első két szótagja egy hangon), de lehetne a mai prozódia alapján inkább a „képpen a” szövegrész utolsó két szótagja azonos hangmagasságon. Ugyanitt a kézirat hiányos szöveget hagyományozott ránk: a második sorban az „Isten” szó beszúrásával lesz a dallamhoz tökéletesen illeszkedő, „Isten ékes leánya” értelmű szöveg a sor vége. A következő sor is hiányos, itt azonban nem annyira zavaró a hiányzó szó, ami lehet akár „fájdalmaknak” vagy ehhez hasonló értelmű, pl. „gyötrelmeknek”; ennek betoldásával a dallam harmadik sora teljes lesz, ami egy négyhangos (=

31 *Ferences iskoladrámák II*, 5. sz. (*Passiójáték a világ teremtésével, Káin és Ábel, Mária Magdolna és az ifjú történetével*), 455–456. MEDGYESY, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai...*, 261, 270, 272, 286.

32 *Ferences iskoladrámák II*, 7. sz. (A igaz Messiás hirdetése), 617. (Maria Ad notam *Jézus szent halálának*). MEDGYESY, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai...*, 174–175.

33 *Ferences iskoladrámák II*, 7. sz. (A igaz Messiás hirdetése), 633–634. (a jegyzetben háromféle kottával). A különböző szövegek Kájoni énekeskönyvében: *Passionem Domini* Kájoni 1719, 166; *Krisztus szenvedéséről* Kájoni 1719, 167, 1805, 112, 1921, 169. sz.; *Jézus szent halálának* Kájoni 1719, 124, 1805, 113. A kétféle szövegű, kéthangos hajlításokkal díszített, illetőleg teljesen szillabikus dallamváltozata a *Deák-Szentes kézirat*ban: a 35. oldalon a *Passionem Domini* (KŐVÁRI, *A Deák-Szentes-kézirat...* 76. sz.), a 33. oldalon pedig *Jézus szent halálának* (Uo., 70. sz.).

négy szótagos) motívum szekunddal lejjebbi, majd eredeti magasságon történt ismétlésével tökéletesen alkalmas a rokon értelmű, jelentésű szavak halmozására. Az utolsó két strófa első sorának második felében ha beszúrunk egy névelőt, máris hozzáigazítjuk az egy szótaggal kevesebb sort a dallamhoz: „az ártatlan Josephnek”; vagy – másik, a drámaszöveghez hűbb megoldásként – az „ártatlan” első szótagját hajlítással, két dallamhangra énekeljük. Az utolsó versszak harmadik sorának első harmadában pedig a „meg ferteztetve” szövegrész harmadik és negyedik hangját énekelnénk azonos magasságban (hangszaporítás).

Az utolsó, 15. jelenet lezárása is Mária síralma, aminek első versszaka – Mária korábbi szövegeihez hasonlatosan – még felező tizenkettes („Kedves, jo uraim...”), a következő hét strófa („Meltan es nem oknelkül boldogtalan Saranak...”) azonban az előző, *Passionem Domini...* dallamára énekelhető.³⁴ Itt is apróbb dallamhang-szaporításokkal tudjuk énekelni a drámaszöveget. A „Sefora nevezé Mojseszt”, valamint a „Resfárol, mint az irás szol” versszakkezdő szövegrészek utolsó előtti két szótagját énekelhetjük azonos hangon. Utóbbi szakasz következő sorában ha betoldunk egy névelőt („az ő fiát kisere”), vagy megtartva a drámaszöveget, hajlítással énekeljük az „ő” névmást, máris hozzáigazítottuk a szöveget a dallamhoz (vagy épp fordítva). Két versszakkal később, a második szövegsor első felében („Ki nem Izrael népenek”) is az utolsó előtti két szótag kerül azonos hangmagasságra. A következő szakasz második sorának közepén pedig újra hajlítással tudjuk kiküszöbölni a rövidebb szövegrészt (az „árvául hagyaték” első szótagján hajlítva). S végül – egy utolsó, az előzőekben nem érintett ponton – a záró versszak harmadik sorának első szótagján hajlítva („Ma éppen”) tudjuk a 4+4+4 osztatú harmadik dallamsorhoz igazítani a szöveget.

Vagyis az 1746-ban előadott passió utolsó két jelenetének végén – ugyanazon a (ma keresztúti énekként használatos) dallamon – kétszer is siránkozik Mária. Az utolsó megszólalásakor, Medgyesy Norbert kutatása szerint a csíksomlyói misztériumjátékokban egyedülként egy olyan planctus hagyta el a Fájdalmas Anya ajkait, amely ószövetségi asszony-előképeit sorjázza.³⁵ Ezen felül ebben a darabban még más helyeken is olvashatók a Mária-síralmak különböző motívumai (búcsúzás és keresés), azonban azok a dráma verselésétől nem térnek el.³⁶

34 *Ferences iskoladrámák II*, 7. sz. (A igaz Messiás hirdetése), 625–626.

35 Részletesen ezen előképekről I. MEDGYESY, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai...*, 119–121.

36 *Ferences iskoladrámák II*, 7. sz. (A igaz Messiás hirdetése), 583–584. (*Oh, én drágalátos, kedves szülő Anyám...*, ill. *O, emberi nemzet kegyes meg váltoja...*, búcsúzás-motívum), 603–604. (*Mongyátok meg, kérlek, mostan ha láttatok...*), 616–617. (*Annás és Caiphas, egyetlen egyemet...*), 621. (Mária és Jézus találkozása a keresztúton: egymást megszólítják), 623–625. (*Oh, en edes fiam, immar hova legyek...*, utóbbi alkalmak mind keresés-motívum). E csoportosítás szerint az előző bekezdésekben tárgyalt Mária-síralom két motívumra osztható: 625. (*Kedves, jo uraim, mivel jelen voltam...*, pietà-jelenetre való utalás), 626. (*Meltan es nem oknelkül boldogtalan Saranak...*, kereszt alatti síralom). MEDGYESY,

8.)

Az 1748-as passióban *O, szomoru Anya, hát én hova legyek* kezdettel Mária négy versszakban búcsúzik Szent Fiától.³⁷ A drámaszöveg verselésével azonos felező tizenkettes sorokhoz semmiféle éneklésre vonatkozó utalás nincs.

12.)

Az 1750–1767 között előadott misztériumjátékban a korábban említett *Jaj, nagy kedven tartott...* planctus mellett megtaláljuk a betániai jelenetet is (*Mennyei Szent Anyám, a te érzelmeidből...*, illetve *Én szerelmes fiam, s én édes Mesterem...* kezdetekkel), ahol Mária Júdásra bízta Jézust.³⁸ Hogy énekeltek-e a drámaszöveg felező tizenkettes sorait, utalás hiányában nem tudjuk.

III.) Ferences iskoladrámák 3. kötet

A kritikai szövegkiadás harmadik kötetében is találni Mária-siralmakat, melyek közül kettőt bizonyosan énekelt a szereplő.

3.)

Az 1753-ban bemutatott misztériumjátékban egy olyan kereszt alatti planctus olvasható *Oh, egeknek fényessége...* kezdettel, ahol Mária és az angyalok tíz versszakon keresztül, párbeszédes formában siratják a már halott Krisztust.³⁹ Ekkor megváltozik a drámaszöveg verselése, s a nyolc szótagos versszakokhoz igazodva ajánlottuk az 1739-es darabnál közölt *O gloriosa Virginum* (Ó, dicsőséges Asszonyság) dallamát, de jelen passiói jegyzetében javasoltunk három olyan nyolc szótagos dallamot is,

---

A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai..., 261–262, 282, 283, 287, 288. Továbbá Medgyesy érdekes összevetést tesz ezen passió elején, Máriának a kisdéd Jézus templomban való bemutatásakor elhangzott szavai (a közreadás 546–547. oldalain, *O, mely siralmas lőn e földön életem* kezdetű rész második versszaka: *En szerelmes fiam...*) és másik három csíksomlyói passió betániai jelenetének kezdete között, majd később is egy szakasz erejéig, továbbá igyekezett megfejteni a források felhasználásával a Jézus gyermekkori eseményeiben lévő fájdalmas, siránkozó Mária-szavakat (MEDGYESY, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai...*, 297–304.).

37 *Ferences iskoladrámák II*, 8. sz. (Áhitatos nagypénteki játék a bűnbeesés történetével), 675. MEDGYESY, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai...*, 261, 268, 270, 272.

38 *Ferences iskoladrámák II*, 12. sz. darab (*Krisztus passiójának megjelenítése égi pörrel és ördögökkel*), 843–848. (Hic Jesus solus proprimis exhibit et ibi perorans accedent Maria, Magdolna, Martha et tandem, Jesus dolens valedicit etc...). MEDGYESY, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai...*, 164, 259, 261, 266, 267–268, 269, 272, 299.

39 *Ferences iskoladrámák III*, 3. sz. darab (*Passiójáték Zsuzsanna történetével*), 201–202. (B.M.V. accedit cum angelis in cruce pendente corpore Christi canentes). MEDGYESY, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai...*, 262.

amelyek a *Deák–Szentek kézirata* nagybőjti részében találhatók (*Audi benigne conditor; No, földnek minden népei és Én nemzetem, zsidó népem* kezdetű énekek).⁴⁰

4.)

Az 1755-ös passió 9. és 10. jelenetének végén a rendezői utasításoknál kétszer is szerepel Mária éneke („Cantus Maria”, illetve „Cantus Virginis”).⁴¹ Az egyik alkalommal a *Jaj, nagy kedven tartott...* Mária-síralmat ajánlottuk (l. fentebb), a másik jelenetben pedig az *Ah, ah, ah, jaj nekem szomorúnak* kezdetűt. A kifejezetten nagypéntekre való, Kájoni János énekeskönyvének egyes szám első személyben, a Szűzanya szájából elhangzó, nyolc versszakos éneke a *Cantionale* 1719-es, második kiadásában olvasható még, változatlanul.⁴² A kritikai kiadásban dallamát a *Deák–Szentek kézirata*ból közöltük, továbbá utaltunk egyetlen népzenei példájára (aminek hangfelvétele meghallgatható a BTK ZTI Hangarchívumában;⁴³ kottáját – mivel a gyűjtésnél a kezdőhang lemaradt, illetve a dallam közepétől a nagy hangterjedelem miatt az egyébként sok népéneket tudó Udvarhely megyei asszony lejjebb énekl, vagyis modulál – a kötetben nem közöltük, de megtalálható kiadványokban).⁴⁴ Emellett a passiójátékban korábban a Mária-síralmak betániai (búcsúzás) jelenetét is megtaláljuk, felező tizenkettes formában.⁴⁵

5.)

Az 1756-ban előadott misztériumjátékban megtalálható Jézus és Mária búcsúzása (11. jelenet: *Mennyei Szent Atyám...*, illetve *Oh, szerelmes fiam, en edes, mesterem...*),

40 *Ferences iskoladrámák I*, 588. és 872., valamint *Ferences iskoladrámák III*, 213–214. Továbbá az első kötetből (*Ferences iskoladrámák I*, 662.) sajtóhiba miatt kimaradt kottát is ide tudtuk betenni, mint az *Én nemzetem, zsidó népem* kezdetű népének variánsa.

41 *Ferences iskoladrámák III*, 4. sz. darab (*Passiójáték bírósági jelenetekkel*), 258. (Hic autem fit Cantus Mariae) és 262. (Fit cantus Virginis).

42 KÁJONI János, „Cantionale Catholicum”, (Csíksomlyó, 1676), 229., in DOMOKOS, „édes Hazámnak akartam szolgálni...”, Nr. 249., KÁJONI János, *Cantionale Catholicum*, Második kiadás, BALÁS Ágoston, szerk., (Csíksomlyó, 1719), 178.,

43 BTK ZTI Hangarchívum, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet Hangarchívum – Digitális közreadás, szerk. BOLYA Máttyás (Budapest: ELKH BTK Zenetudományi Intézet, 2021), <https://zti.hungaricana.hu/hu> vagy <https://hungaricana.hu/hu/adatbazisok/zti>

44 RMDT II, 273. sz., *Deák–Szentek kézirata* 85., KÖVÁRI, *A Deák–Szentek-kézirat*, 78. sz.; <https://zti.hungaricana.hu/hu/62487>; SZENDREI Janka, DOBSZAY László, RAJECZKY Benjamin, XVI–XVII. századi dallamaink..., Nr. II/273., KÖVÁRI Réka, „Nagybőjti énekek a Deák–Szentek kézirataiban – a Kájoni Cantionalétól a népzenei gyűjtésekig (Erdélyben és Moldvában)”, in *Vallási kultúra a Kárpát-medencében – Előadások a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszusán* (Pécs, 2016. augusztus 22–27.), szerk. PETI Lehel, TAMÁS Ildikó, (Budapest: L’Harmattan Kiadó, 2020), 223–245., (Studia Ethnologica Hungarica XIX.), 239–242. (Studia Ethnologica Hungarica XIX.), 239–242.

45 *Ferences iskoladrámák III*, 4. sz. darab (*Passiójáték bírósági jelenetekkel*), 243–245. (Valedictio). MEDGYESY, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai...*, 261.

valamint később egy Mária-siralom (utolsó jelenet: *Oh, én drágalátos, kedves, szep szulottem...* kezdettel négy versszak).⁴⁶ Mindkettő felező tizenkettes verselésben íródott, és nincs jelezve, hogy énekelték volna.

6.)

Az 1757-ben előadott csíksomlyói passió utolsó jelenetében egy 12 versszakos Mária-planctus (pietà-jelenet) olvasható *Halálra változék az örök Istenség...* kezdettel, felező tizenkettes verselésben, éneklésre való utalás, nótajelzet nélkül.⁴⁷

8.)

Az 1759-es passióban Jézus és Mária búcsúzását találjuk, ugyancsak felező tizenkettes verselésben, éneklésre vonatkozó utalás nélkül.⁴⁸

9.)

Az 1760-es passiójáték utolsó jelenetében Mária és Mária Magdolna (versszakonként váltakozó) siralmát olvashatjuk *Föld, Tenger, Eg, napfény, gyászba borullyatok...* kezdettel, éneklésre vonatkozó utalás nélkül.⁴⁹ Ennek a drámaszövegnek a verselése változó, mondhatni bizonytalan. Vannak benne felező tizenkettes sorok, de van olyan versszak is, amely a maga 6.6.8.6. sorszerkezetével a *Jaj, nagy kedven tartott...* planctus dallamára enged gondolnunk. Épp e miatt a bizonytalanság miatt a kritikai kiadásban nem jeleztük e drámarészlet énekelhetőségét. Ugyancsak ebben a drámában megtaláljuk a betániai jelenetet, felező tizenkettes szöveggel, éneklésre való utalás nélkül.⁵⁰

11.)

Az 1762-ben előadott passiójátékban megtaláljuk Jézus és Mária búcsúzását (6. jelenet: *Maria, bűnösöknek...*, illetve *Oh, egeknek Ura, királyok kiralya...*), valamint

46 *Ferences iskoladrámák III*, 5. sz. darab (*Passiójáték Dagobertus történetével*), 340–343. (Valedicchio Christi a Sanctissima matre et comprehensi finita oracione) és 362–363. (Hic [...] orant Beata Virgo). MEDGYESY, A *csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai...*, 92, 261–262, 266, 267, 268.

47 *Ferences iskoladrámák III*, 6. sz. darab (*Passiójáték a mennyei jegyesről allegorikus emblémákkal és ószövetségi előképekkel*), 432–433. (Beata Virgo penes sepuchrum inter Mariam Magdalenam et Mariam Jacobum dicit). MEDGYESY, A *csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai...*, 262, 288, 289.

48 *Ferences iskoladrámák III*, 8. sz. darab (*A mi Urunk Jézus Krisztus szenvedése*), 552–554. MEDGYESY, A *csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai...*, 261.

49 *Ferences iskoladrámák III*, 9. sz. darab (*Passiójáték Volfgangus történetével*), 693. MEDGYESY, A *csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai...*, 262.

50 *Ferences iskoladrámák III*, 9. sz. darab (*Passiójáték Volfgangus történetével*), 664–665. (Christus valedicit Matri suae postea vadit in hortum, ubi comprahenditura Judaeis; *Ime, én szerelmes és keserves Anyám...*, ill *En szerelmes fiam, immár hová leszek...* kezdettel). MEDGYESY, A *csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai...*, 261, 270.

Mária énekét a keresztt alatt (*Egek, rémüljete, nap, hold, könyvezetek...*). Mindkettő tizenkét szótagos sorokból építkezik, éneklésre vonatkozó utalás csak a darabot záró, hat versszakos planctus feliratában olvasható (Cantus Beatae Virginis Mariae sub cruce), de nótajelzet nem kapcsolódik hozzá.⁵¹

Áttekintve a Csíksomlyón fennmaradt, 1721–1762 között előadott ferences misztériumjátékokban olvasható különféle Mária-síralmakat, szembevetve, hogy közülük sok esetben a passió többi részével azonos verselésű szöveghez nincs semmiféle megjegyzés, hogy énekelték-e. Amennyiben igen, leginkább a felező tizenkettes sorokból álló *Mikor Máriához az Isten anyaga...* kezdetű éneknek a *Deák-Szentes kézirat*ban fennmaradt, 18. századi erdélyi ferences dallamváltozatát ajánljuk, amit a *Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század 6. Ferences iskoladrámák 1. kötet* 1734-es darabjának jegyzetében adtunk közre.⁵²

Abstract

The topic of the paper is the analysis of a single genre in the first volume of *Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század 6. Ferences iskoladrámák* [Records of Early Hungarian Drama 18th century 6. Franciscan School Plays] published in 2009 and its second and third volumes that appeared this year. The choice of this topic was inspired by the religiosity and maternity of the celebrated Márta Zsuzsanna Pintér and by our collaboration on the drama texts: we survey the most painful manifestations of motherhood in the Csíksomlyó passion plays, the Laments of Mary. Having arrived halfway in the publication of the enormous material, cross- and back-references have multiplied (with some anticipatory references, too). A part of the melodies can be used for more and more morality plays, and this encourages us to propose new folk hymns to be used for the given group of syllable numbers: we could mention tunes in several relevant folk music collections already uploaded on the Internet, but the score only of one is given in print. Scrutinizing all the so-far published volumes of the critical text edition of the Csíksomlyó passion plays (in mind and on paper), we take the Marian laments one by one and try to word the possibilities apart from the annotation of the text edition, together with our thoughts of this beautiful genre and the musical implications of each lament.

51 *Ferences iskoladrámák III*, 11. sz. darab (*A vak Typlus története és a keresztfeszítés*), 812–813. és 854–845. MEDGYESY, *A csíksomlyói ferences misztériumdramák forrásai...*, 261–262, 268, 270–271.

52 *Ferences iskoladrámák III*, 743.